

Besim Ömer (Akalın) Paşa'nın Nevsâl-i Âfiyet'inde Halid Şazi'nin (Kösemihal) Ağız Sağlığına Dair Verdiği Bilgilerin Değerlendirilmesi: Metodolojik Çalışmalar (Nitel Araştırma)

Evaluation of the Information Provided by Halid Şazi (Kösemihal) on Oral Health in Besim Ömer (Akalın) Pasha's Nevsâl-i Âfiyet: Methodological Study (Qualitative Research)

 Merve ERDEM^a

^aMaltepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik ABD, İstanbul, Türkiye

ÖZET Şazi Kösemihal (1869-1921), ülkemizde modern diş hekimliğinin kurucularındandır. Tıp hekimi olmasının yanında diş hekimliğine olan merakı kariyerine diş hekimi olarak devam etmesini sağlamıştır. Askeri ve sivil tıp okullarının birleşmesinden sonra yeni açılan Dişçilik Mektebi'nin klinik hocalığını ve müdürlüğünü yapmış olan Şazi'nin akademik yayını bulunmamaktadır. Şazi, bunu kendisini yazma işinden soğutan kitabet hocasına bağlamıştır. Çalışmanın amacı; Şazi'ye ait, Besim Ömer Paşa'nın (1862-1940) Nevsâl-i Âfiyet adlı dört ciltlik eserinin I. cildinde bulunan Osmanlıca yazılmış "Ağzın Hıfz-ı Sıhhati" adlı eserini günümüz diş hekimliği bilgileri ışığında incelemek ve eserin, döneminin dişçilik anlayışını nasıl diş hekimliği seviyesine taşıdığını göstermektir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Konuyla ilgili olarak birinci el kaynağa Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi veri tabanı taranarak ulaşılmıştır. Birinci el kaynak olarak Besim Ömer'e ait olan "Nevsâl-i Âfiyet" adlı dört ciltlik eserin I. cildinde bulunan ve Halid Şazi'ye ait "Ağzın Hıfz-ı Sıhhati" adlı makalesi kullanılmıştır. Eser, Osmanlıcadan transkribe edilerek incelenmiştir. Yazar tarafından transkribe edilmiş metin aynı zamanda Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Zeki İzgeör'ün transkripsiyonuyla karşılaştırılmıştır. Makalenin başında Besim Ömer Paşa'nın hayatı ve eseri Nevsâl-i Âfiyet'in içeriği hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Sonrasında Şazi'nin hayatına ve modern diş hekimliğine olan katkılarına giriş yapılmış, tüm bunlar için ilgili makalelerden ve telif eserlerden yararlanılmıştır. Tüm kaynaklar metin içerisinde belirtilmiştir.

ABSTRACT Şazi Kösemihal (1869-1921) was a pioneer of modern dentistry in Türkiye, with a passion for dentistry alongside his medical career. After the merger of the military and civilian medical schools, Şazi became a clinical instructor and director of the Dental School. Şazi did not have many publications. He attributed this situation to his epistaph teacher advising him against writing. The study aims to examine Şazi's work entitled "Ağzın Hıfz-ı Sıhhati", written in Ottoman Turkish and found in the 1st volume of Besim Ömer Pasha's (1862-1940) four-volume work called Nevsâl-i Âfiyet, in the light of contemporary dental knowledge and to show how the dental understanding of the time in which the work was written reached the level of modern dentistry. The research was conducted using qualitative research methods. The Turkish Grand National Assembly Library database was scanned to access a first-hand source on the subject. The article "Ağzın Hıfz-ı Sıhhati" by Halid Şazi, found in the first volume of the four-volume work called "Nevsâl-i Âfiyet" by Besim Ömer, was used as the primary source. The work was analyzed from Ottoman Turkish. The author's transcription was compared with the transcription of Ahmet Zeki İzgeör. The article covers Besim Ömer Pasha's masterpiece, Nevsâl-i Âfiyet, and Şazi's achievements in modern dentistry, citing relevant articles and copyrighted works.

Anahtar Kelimeler: Ağzın Hıfz-ı Sıhhati; Şazi;
Nevsâl-i Âfiyet; diş hekimliği

Keywords: Ağzın Hıfz-ı Sıhhati; Şazi;
Nevsâl-i Âfiyet; dentistry

KAYNAK GÖSTERMEK İÇİN:

Erdem M. Besim Ömer (Akalın) Paşa'nın Nevsâl-i Âfiyet'inde Halid Şazi'nin (Kösemihal) ağız sağlığına dair verdiği bilgilerin değerlendirilmesi: Metodolojik çalışmalar (Nitel araştırma). Türkiye Klinikleri J Med Ethics. 2024;32(1):56-63.

Correspondence: Merve ERDEM

Maltepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik ABD, İstanbul, Türkiye

E-mail: merve.erdem@maltepe.edu.tr

Peer review under responsibility of Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics, Law and History.

Received: 27 Oct 2023

Accepted: 15 Dec 2023

Available online: 27 Dec 2023

2146-8982 / Copyright © 2024 by Türkiye Klinikleri. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Prof. Dr. Şazi Kösemihal (1869-1921), ülkemizde modern diş hekimliği okulunun kurulmasında emeği geçen isimlerdendir. “Dişçi Mektebi”nin hocalığını yapmış olan Şazi, el sanatlarına yeteneği olan bir tıp hekimiydi.¹ Diş hekimliğine olan ilgisi, Şazi’nin bir diş hekimi olarak yoluna devam etmesini sağladı. Kendisine ait pek akademik yazısı bulunmasa da Besim Ömer’in (Akalin) (1862-1940) dört ciltlik Nevsâl-i Âfiyet’inde ağız ve diş sağlığına ilişkin *Ağzın Hıfz-ı Sıhhati* adlı makalesi bulunmaktadır.² Makalesine sindirimin tanımını yaparak başlamış, sağlıklı ve muntazam dişlerin sindirimdeki önemini anlatmıştır. Ağız florasının içeriğini anlatarak yazısına devam eden Şazi, ağız hijyeninin neden önemli olduğunu, diş çürüklerinin nasıl meydana geldiğini ve ağız hijyeninin sağlanabilmesi için gerekenleri akıcı şekilde anlatmıştır. Bunların yanında daimî dişlerin sağlıklı olabilmesi için süt dişlerinin önemine vurgu yapmayı ihmal etmemiştir. 1897 tarihli Şazi’nin *Ağzın Hıfz-ı Sıhhati* adlı yazısı, konu anlatımı ve bilgi yönünden zamanının modern diş hekimliğinin kurulması ve kurumsallaşmasının bir ispatı niteliğindedir.² Şazi’nin yazısı güncel diş hekimliği penceresinden incelenerek, dönemine getirdiği yeniliğe dikkat çekmek bir vefa borcudur.

GEREÇ VE YÖNTEMLER

Çalışmaya, Besim Ömer’in hayatı ve Nevsâl-i Âfiyet’in her cildinin içerdiği bilgiler hakkında kısaca bilgi verilerek başlanmıştır. Sonrasında Şazi’nin hayatı ve ülkemizde modern diş hekimliğinin kurumsallaşmasına olan katkısı anlatılarak çalışmaya devam edilmiştir. Bunun için Google Akademik ve İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi veri tabanları taranmış ve ilgili makalelere ulaşılmıştır. Bunun yanında Şazi’yi anlatan kitap ve dergilerden de faydalanılmıştır. Besim Ömer’in Nevsâl-i Âfiyet adlı eserinin birinci cildine Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi veri tabanı taranarak ulaşılmış, Şazi’ye ait olan *Ağzın Hıfz-ı Sıhhati* adlı makale, Osmanlıca’dan günümüz Türkçesine transkribe edilerek incelenmiştir. Metin içerisine alıntı yapılırken Dr. Ahmet Zeki İzgöer’in transkripsiyonu da incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır.

BESİM ÖMER PAŞA (AKALIN) VE NEVSÂL-İ ÂFİYET 1278 (1862) yılında Afife Hanım ve Ömer Şevki Paşa’nın ikinci çocuğu olarak Arnavutluk’taki Narda kasabasında doğan Besim Ömer (Akalin), ülkemizdeki doğum biliminin modern hâle gelmesini sağlamış olan hekimdir.^{3,4} Besim Ömer, ilköğrenimine Priştine’de başladıktan sonra Kosova Mülki Rüştüyesinde öğrenime devam etmiş, ardından İstanbul Gülhane Askeri Rüştüyesine geçmiş ve buradan mezun olmuştur. 4 Ağustos 1295 (16 Ağustos 1879) yılında Kuleli Askeri İdadisini bitiren Akalin, aynı yıl Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâneye girmiş ve buradan yüzbaşı rütbesiyle 25 Mayıs 1301 (7 Haziran 1885) yılında mezun olmuştur.³ Besim Ömer, henüz ilköğrenim yıllarındayken insan sağlığı konulu kitaplar okuyan, deneyler yapan bir çocuktur.⁵ Hocası Dr. Mehmet Vahit Bey’in teşvikiyle Kadın-Doğum ve Çocuk Hastalıkları üzerine ihtisas yapmak üzere 1 Eylül 1303 (13 Eylül 1887) yılında eğitimin oldukça iyi olduğu Fransa-Paris’teki Fenni Velade ve Püerikültür’e gönderilmiştir.^{3,4} Paris’ten 13 Kasım 1891 yılında dönen Besim Ömer, Sivil Tıbbiye’ye doğum hocası olarak atanmıştır.³ 1933 üniversite reformundan sonra görevine son verilmiştir. 19 Mart 1940 yılında ise hayata gözlerini yummuştur. Besim Ömer, tıbbın yanında tıp tarihine de meraklıydı. 10 Ocak 1939 yılında Türk Tarih Kurumunun kurucularındandır ve ilk başkanı olmuştur. Yetmişten fazla monografi ve kitap yazmıştır.⁴ Urdu diline ve Hintçeye çevrilmiş eserleri bulunmaktadır.³ Kadın hastalıkları, doğum bilgisi, çocuk sağlığı gibi 3 ayrı tıp dalının yanında hemşirelik, ebelik, hasta bakıcılık eğitimine de önemli katkıları olmuş değerli bir tıp insanıdır. Padişah Sultan II. Abdülhamid döneminde, doğumda zorlananların padişah’tan yardım istemeleri bir adetti. Padişah bu istekler karşısında doğumun Besim Ömer tarafından yaptırılması için emir verirdi.⁵ Eserlerinden Nevsâl-i Âfiyet, dört cilt hâlidir. İlki 1899, ikincisi 1900, üçüncüsü 1904, dördüncüsü 1909’da yazılmıştır. Eserin ilk cildinde mevsimsel hastalıklar, çiçek aşısı, kırık-çıkık, göz, kulak, tırnak, kadın-doğum ve çocuk hastalıkları ve bakımı, frengi, yemek yeme alışkanlığı, ağız ve diş sağlığı, çeşitli gıdalar anlatılmaktadır. Bu cildin içerisindeki ağız ve diş sağlığı ile ilgili bölüm Halid Şazi’ye aittir.⁶ İkinci cildinde, mevsimsel hastalıklar, kırık-çıkık, çocuk sağlığı, diş sürmesi,

ahlaki ve çocuklarda korku, kan verme, müşhil almak, saç sağlığı, vücut sıcaklığı ve terleme, veba, difteri, verem, bayılma, şekerlemeler, Yalova kaplıcaları, bakteriyoloji, göz rahatsızlıkları, hazım, raks, zehirlenmeler, deniz tutması anlatılmaktadır.⁷ Üçüncü cildinde hava kirliliği, büyüme ve gelişme, gıdaların besleyiciliği ve hazmı, bağırsak parazitleri, kalp cerrahisi, çiçek aşısı, apandisit, gülmek ile tedavi, izdivaç, dilsizlik, kısırlık, raks, maden suyu, kefir, veba, bebek bakımı, körlük, cilt hastalıkları, binalar, bahçeler ve sağlık, garip yemekler, sıtma, idrar tahlili, saç beyazlaşması hakkında bilgi vermektedir.⁸ Sonuncuda izdivaç, kemik ve kırıklar, yoğurt, ayran, süt tozu, çocuk sağlığı, şeker, parafin, sıtma, verem, erken doğmuş çocuklar, mikrobik hastalıklar, bal, işitme eylemi, malta humması, cüzzam, içki ve iştah, frengi, sakınılması gereken hayvanlar, gençlik sırları, kolera, şişmanlık, kızlara iç çamaşırı ve elbise önerileri, meyveyle tedavi, saç dökülmesi, doğum, karahumma ve Wright aşısı, tuzdaki tehlike, diş ağrısı, hakkında bilgi vermektedir.⁹

HALİD ŞAZİ (KÖSEMİHAL)

Halid Şazi'nin ailesinin soyadının bazı kaynaklarda Kösemihaloğlu olarak geçen, Osmanlı Devletinin kuruluşuna katkıda bulunan Mihaloğulları ailesi olduğu bilinmektedir. Bulgaristan, Samakov'dan İstanbul'a göç eden Mabeyin kâtiplerinden Şazi Bey'in oğludur.¹⁰ İstanbul, Vezneciler 15 Ocak 1869 doğumlu olan Mehmet Halid Şazi Kösemihal, Türkiye'deki modern diş hekimliğinin kurucularındandır.^{11,12} İlk öğrenimini kışları Beyazıt'ta Simkeşhane Mektebinde, yazları ise Beylerbeyi'ndeki konaklarında özel hocalardan almıştır.¹⁰ 1879 yılında Mekteb-i Sultaniye (Galatasaray Lisesi) başlayan Şazi, 1888'de lise son sınıftayken sınava girerek Sultani Mektebi diploması almadan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahaneye (Askeri Tıp Okulu) dâhil olmuş ve 1894'te yüzbaşı rütbesiyle tıbbiyeden mezun olmuştur.^{11,12} Şazi, tıp hekimi olmakla birlikte sanata da meraklıydı. El sanatlarına olan merakı, onu yağlı boya resim ve oyuncacılığa yönlendirmiştir. Aile yakınlarından Sâmîha Ayverdi, Şazi'nin oyduğu duvar, kapı ve tavan nakışlarının dikkat çekici olduğunu belirtmiştir.¹¹ 1895 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane müze (laboratuvar) müdüriyetine, 1897'de ise görevine ek olarak

ameliyat-ı cerrahiye muallim muavinliği görevine atanmıştır.¹² Ancak 24 Nisan 1897 yılında çıkan Yunan Harbi nedeniyle Alasonya'ya gönderilmiştir.^{11,12} 27 Temmuz 1908'de ise Şazi binbaşılığa yükselmiştir.¹¹ Şazi'nin diş hekimliğine olan merakının Alasonya'dan döndükten sonra ortaya çıktığı bilinmektedir. Yakınları olan ilk hastalarını ise Vefa, Bozdoğan'daki evinde almaya başlamıştır. Protez konusunda kendini İstanbul'un bilinen dişçilerinden Ömer Bilal Bey'in laboratuvarında yaptığı gözlemlerle geliştirmiştir. İki yıl evinde çalıştıktan sonra 1898 yılında Bahçekapı'da ilk muayenehanesini açmış, 1901 yılında Eminönü, Valde Han'da dişçi Bazilion'a ait muayenehaneyi satın almıştır. Viyana ve Paris'teki diş hekimliği okullarında gözlem yapmıştır.¹² Şazi'nin dişçilikle uğraşması arkadaşları tarafından eleştiriler almasına neden olmuş ancak taviz vermemiştir.¹³ Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ile Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'nin birleştirilmesiyle kurulan Dârülfünûn-ı Tıp Fakültesinin yeni kadrosunu belirlemek üzere 28 Eylül 1909 yılında yapılan toplantıda, fakülte dekanı olarak Prof. Dr. Cemil Topuzlu (1866-1958) seçilmiştir. Yeni kurulmuş olan Dârülfünûn-ı Osmanî Tıp Fakültesine dekan olarak seçilen Cemil Topuzlu, ülkenin genelinde diş çekimlerinin berberlerin elinde olduğunu fark etmiştir.¹⁴ İstanbul'da ise diş hekimleri genellikle yabancıydı.^{15,16} Bu durumun giderilmesi için dişçi mektebi açılmalıydı. Diş hekimliğine gönül veren ve muayenehanesini 1898 yılında açan Şazi'ye, Cemil Topuzlu bir çağrıda bulunmuş, açılması istenen *Dişçi Mektebi* için gereken aletlerin Avrupa'dan getirilmesinden ve kadro için de ihtiyaç olan bütçeden bahsetmiştir.¹⁴ Topuzlu'nun amacı, İstanbul'da kurulacak okulun Paris'teki gibi modern olmasıydı. Ancak fakültenin hocaları maaşlarına zam istemiş, Topuzlu ise tahsisatın olmayışını gerekçe göstererek maaşlara zam yapmamış, üstüne dişçilik okulu için yaklaşık 4.000 liralık ödenek göstermiştir.¹⁵ Cemil Topuzlu, bu durumu Maarif Nazırı Emrullah Efendi'ye bildirmiş, desteğini almıştır.^{15,17} Dr. Cemil Topuzlu, Dr. Şazi ve Emrullah Efendi'nin katkılarıyla 29 Eylül 1909 yılında Dişçi Mektebi kurulmuştur.^{17,18} Tıp fakültesi meclisinde dişçilik okulunun müdürlüğüne ve klinik muallimliğine (seririyat-ı mütenevvia-i esnân) küçük cerrahi hocası (cerrah-i sagir) Dr. Şazi getirilmiştir. Ancak

Maarif Nezareti, müdürlüğe 28 Eylül 1909 yılında Mustafa Münif Paşa'yı (1853-1937) tayin ettiğinden Şazi sadece klinik hocalığı yapmıştır.^{14,17} Şazi, diş hekimliği okulunda 12 yıl yöneticilik ve hocalık yapmıştır. Bunun yanında Osmanlı Devletinde 1909-1913 arasında saray hekimliği yapmış, I. Dünya Savaşı döneminde Hilal-i Ahmer Galata Hastanesinde görev almıştır. 26 Mart 1921 yılında hayata veda etmiştir. Kendisinin akademik yayınının olmasını kitabet hocasının yazılarını beğenmeyip hevesini kırmasına bağlamıştır.¹¹ Şazi'nin Besim Ömer'in Nevsâl-i Âfiyet'inde 11 sayfalık ağız ve diş sağlığı ile ilgili yazısı bulunmaktadır.² Prof. Dr. Şazi'nin, diş hekimliğinin ülkemizde hak ettiği bilimsellik tabanına oturtulmasına ve kurumsallaşmasına katkısı büyüktür.¹⁴ Şazi, sadece fakültenin kurulmasıyla yetinmemiş, mezunların bir arada olması ve mesleğin yurdun dört yanına yayılabilmesi için Türk Diş Tabipleri Cemiyetinin ilk tohumlarını atmıştır.¹³

BULGULAR

AĞZIN HIFZ-I SIHHATI

Dişlerin Önemi ve Sindirim ile Giriş

Halid Şazi, dişlerin önemini, sindirimin nasıl gerçekleştiğinden yola çıkarak anlatmıştır. Sindirimi, kimyasal "*Hazm-ı Kimyevî*" ve mekanik olmak üzere ikiye ayırarak anlatmaktadır. Ancak mekanik sindirimi, kimyasal sindirim gibi *hazm-ı kimyevî* şeklindeki bir kavramla doğrudan ifade etmemiş, sindirimin mide ve bağırsakların irade dışı hareketleriyle yapıldığını belirterek anlatmıştır. Tüm bunların iyice anlaşılabilmesi için iyi bir öğütmenin ne derece önemli olduğuna vurgu yapmıştır. Bu bilgi, günümüz bilgisine uyum sağlamakla birlikte anlatım şekli, anlama kolaylığı sağlamaktadır. Sindirim ağızda salya ("*lu'âb*") ile başlamakta ve salyanın yapısındaki "*pityalin*", gıdanın içeriğinde bulunan nişastayı ("*nişâiye*") maltoz ("*maltuz, maltoz*") ve üzüm şekerine ("*glikoz*") dönüştürmektedir. Kimyasal sindirim mide ve bağırsaklarda devam etmektedir.² Mide öz suyu ve bağırsak ifrazatı, alınan gıdanın her zerresiyle temas etmektedir. Ancak kimyasal sindirimin en iyi şekilde olabilmesi, iyi bir mekanik sindirim yoluyla gerçekleşmektedir. Bu da ancak iyi dizilmiş,

sağlıklı dişler ve yanakların yardımıyla olabilmektedir. Kitabın 263. sayfasında şu şekilde ifade edilir: "Ağızda lu'âbın (salya), mi'de de usâre-i mi'deviye'nin (mide öz suyu), bağırsaklarda ifrâzâtın et'imenin (yemek) her zerresiyle temâsta bulunarak öylece icrâyı te'sîr-i kimyevî etmesi için cümleden akdem (daha önceki) et'imenin aksâm-ı (parça) sagireye (küçük) inkisâmı (bölünmesi) veya tahnı (öğütme) ve ba'dehû (sonraki) fi'l-i kimyevî-i matlûbun hitâmına değîn lâ-yenkati' müteharrîk bir hâlde bulunması icâb eder ki bunlardan en evvel lâzım olan inkisâm (bölünme), ve tahn-ı (öğütme) esnân (dişler) (esnân ve yanaklar muayyen olmak şartıyla), ikinci derecede olan mihanîkiyetleri de mi'de ve em'ânın (bağırsakların) kendilerine mahsûs ve gayri irâdî olan harekâtı ifâ eder."² Mekanik sindirim mide ve bağırsak hareketleriyle de devam etmekte ancak iyi öğütülmüş ve küçük parçalara ayrılmış gıdalar, mekanik sindirimin olmazsa olmazdır. Dişlerle iyice öğütülmüş ve küçük parçalara bölünmüş gıdalar çok daha iyi şekilde kimyasal olarak sindirilir. Şazi, bunu en iyi 263. sayfada şu örnekle açıklamaktadır: "Şu mesrûdâtımıza misâl olmak üzere; aynı mikdârda suyu hâvî iki kab derûnuna aynı veznde (ağırlıkta) ve fakat biri toz ve diğeri topak hâlinde şeker vaz'idüp aynı şiddetle suyun her ikisini de karıştırsak herhâlde toz hâlinde bulunan şekerin diğerdinden pek çok evvel eridiği görülür ki bu misâldeki toz şeker çiğnenmiş, topak çiğnenmemiş olarak mideye idhâl edilen ağdiyeye (gıda) teşbîh olunmuştur. Toz şeker usâre-i mideviye (mide öz suyu) makâmında olan su derûnunda nasıl süratle eridi ise çiğnenmiş etime de (gıda) mide ve bağırsaklardaki mâyiât (sıvı) derûnunda çiğnenilmeyerek yutulmuş et'imedden pek çok evvel erir yani hazm olur."² Şazi'ye göre hayatta kalmanın gerekliliklerinden biri olan beslenmenin tam olması için sindirimin mükemmel olması gereklidir. Sindirimin tam olabilmesi için de sindirime yardımcı olan organların sağlıklı olması gereklidir. Eğer sindirime yardımcı olan bu organlardan biri hastalanırsa sindirim tehlikeye girer, sonucunda ise hayat bile tehlikeye girer demektir. Hazmın bir kısmı, dişlerin gıdaları öğütme ve parçalamasına bağlıdır. Eğer dişlerde bozukluk varsa bu sıkıştırma ve bölme işlemi başka bir organ tarafından yapılmaya başlar, kısa zaman içinde bu organlarda tembellik meydana gelir ve bundan en çok

mide etkilenir. Bu durumda, dişlerin önemi ortaya çıkmaktadır. Dişler, sindirimin tam olabilmesinde ve bedenün sıhhatinde büyük önem taşır. Dişler aynı zamanda muntazam da olmalıdır. Şazi, burada dişlerin sadece çürük olmamasının yeterli olmayacağını aynı zamanda muntazam dizilmiş olmasının da gerektiğini belirtmekte, sağlıklı ve aynı zamanda düzgün sırlanmış dişlerin sindirimde ilk görevi gördüğünü belirtmektedir.²

AĞIZ BOŞLUĞU FLORASI VE AĞIZ HİJYENİNİN ÖNEMİ

Şazi, hayatta kalmanın gerekliliklerinden biri olan beslenme için sindirimin, sindirim için dişlerin öneminden bahsettikten sonra ağız mikrobiyasına giriş yapmıştır. Ağız sağlığının önemi sindirim sisteminin yanında diğer sistemlerde de karşımıza çıkmaktadır. Eğer ağız hijyeninde bozulma olursa dişler olumsuz etkilenir. Bu durum, ağızdaki bazı mikroorganizmalar sayesinde gerçekleşir. Şazi, bunu ağız boşluğundaki mikroorganizmaların sınıflandırılmasını açıklamakla başlamıştır. Ağız boşluğunda iki sınıf mikroorganizma bulunur. Bunlardan bazıları hastalık yapmayan (“*gayri müvellid-i maraz*”), diğeri hastalık yapıcı (“*müvellid-i maraz*”) mikroplardır. Şazi, hastalık yapan mikropların zatürre, tifo ve vereme neden olduğunu belirtmiştir. Bunlar hava ve gıda ile ağız boşluğuna alınırlar, çürüklere, dişlerin diplerine ve dişler arasındaki gıda artıklarına yerleşerek hava ile akciğerlere ilerlerler. Şazi bunu 264. sayfada açıklamaktadır: “Müvellid-i maraz mikropların başlıcaları zatürre ve verem ve tifo gibi emraz-ı mühlikenin (öldürücü hastalık) mikropları olup, bunlar hava veya et’ime vasıtasıyla cevfi femme (ağız boşluğu) bid’duhul (içeri girerek) dişlerin diplerine ve çürükleri ve dişler arasında bulunan müta’affin (bozulmuş) ve münkasim (bölünmüş) et’ime parçaları ile tagaddi ve tekessür ederek şerâ’it-i münâsibeyi buldukları gibi bi’l-mühâcere turuk-ı havâ’iye vâsıtasıyla re’hlere (akciğerlere) ve enbûb-i hazmiden (hazım yolundan) em’âya (bağırsaklara) intikal ederek kendilerine mahsus olan emraz-ı mühlikenin (öldüren) tekevvününe sebep olurlar ise de ale’l-ekser buralara vâsıl olmazdan akdem lâzım olan şerâ’iti bulmak için bir müddet ağız derûnunda temekkün ettikten sonra tekvîn-i emraz için kendilerine elverişli olan

a’zâlara hicret ederek icrâ-yı tahrîbâta mübâşeret eylediklerinden buna meydan vermemek için daha ağızda buldukları esna’da birtakım edviye (ilaç) vasıtasıyla onları tahrîb etmek vesâ’etine tevessül eylemek lâzımdır. Zirâ bunlar cevfi femme iken ne kadar kolay mahvedilirse re’hye veya vücûdun sâ’ir mahallerine dâhil olduklarında itlâfları ol derece kesb-i sa’ûbet eder.”² Şazi, hastalık yapan mikropların iç organlara ulaşmadan önce ağız boşluğu içinde yok edilmesinin çok önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Ağız hijyenine riayet edildiği takdirde birçok sistemik hastalıktan kurtulabileceğini ifade etmiştir. Şazi, ağız hijyeninin öneminden bahsettikten sonra bu hijyenin sağlanabilmesi için neler yapılması gerektiği konusuna geçiş yapmaktadır.²

AĞIZ HİJYENİNİN SAĞLANMASI İÇİN KULLANILAN ŞAZI’NIN VERDİĞİ BAZI TERKİPLER VE SÜT DİŞLERİNİN ÖNEMİ

Şazi, ağız sağlığının sağlanmasını 2 yola dayandırmıştır: Mekanik temizlik ve kimyasal yolla ağız kokusunun giderilmesidir. Dişlerin temizlenmesi (“*tathir-i esnân*”), diş fırçası ve tozlarıyla yapılır.^{2,6} Dişler günde en az bir kere fırçalanmalı ve diş araları ipek iplikle ya da kauçuk kürdanlarla temizlenmelidir. Ağız kokusunun giderilmesinde (“*def’ü netânet-i femm*”), bazı terkiplerden bahsetmiş, nedenini dişler üzerindeki plaka ve gıda artıklarına bağlamaktadır. Ağız kokusunu gidermek için en tesirli ilaç olarak (“*süblime*”) veya (“*iyod-ı sâni zîbak*”) gibi cıva ürünü önerse de 24 saat süren kötü tadı nedeniyle ancak çok gerek duyulduğunda kullanılmasını önermiştir.² Bunun yerine %1’lik sirke gibi asidik sıvıyla (“*hâmız-i fenik*”) veya %4 kekik otu ruhlu (“*hâmız-i temyik*”) cıva ürünü ya da tamamen kekik suyuyla günde birkaç defa 5 dk gargara yapıldığında mikropların öleceğini bildirmiştir.^{2,6} Şazi, tüm bu tedbirlere rağmen diş çürümesinin olabileceğini, senede bir kere diş hekimine kontrole gidilmesini önermiştir. Ağız hijyeninden bahsederken çocuklara ayrı önem vermiştir. Süt dişlerinden geçici “*Esnân-ı muvakkata*” ve peynir dişi olarak 266. sayfada bahseder: “Muvakkat dişler ve süt dişleriyle onun yerlerine kâim olacak olanların her ikisi başta, çenelerde mevcûdudur. İlk zuhûr eden peynir dişleri bilâhare sürmekte olan diğere dişler tarafından def’ü tard olunmaktadır.”²

Bu dişlerin düşme zamanına kadar ağızda tutulması önem arz etmekte, bu yüzden erken çürümesi söz konusu olduğunda tedavilerine hemen başlanması gerektiğini bildirmiştir. Şazi ise bunu “Etfâlde hıfz-ı sıhhat-i femm” başlığı altında 266. sayfada anlatmıştır: “Bâlâda serd edilen mülâhazâta esnân-ı sâbitede olduğu kadar “esnân-ı muvakkate” de dahi dikkat lâzımedendir. Bu dişler sükût-ı tabî’ileri zamânına (düşme zamanı) değin kemâl-i ihtimam ile muhafaza edilmelidirler. Zira bu dişlerin kable’l-muvakkat sukutları (düşmeleri) çiğnemeye ve esnân-ı sâbitenin istikbaline son derece sût’-i te’siri vardır. Kable’l-muvakkat işbu sükûtu müte’akib esnân-ı sâbite ekseriyâ biraz daha erken zuhûr ederse de indifa’î tabî’i zamânında olduğu derece kesb-i selâbet (tekellüs) edemeyeceklerinden çürümeye ziyâdece müsta’id olurlar. Bundan başka muvakkat dişlerin diğer birtakım hastalıkları daha olup bunların altlarında ve tarik-i teşekkülde bulunan sabit dişlere sût-i te’siri vardır. Muvakkat dişlerin çürümesi gayet sür’atle seyrettiğinden tedavi için pek erken işe başlamak lâzımdır.”² Şazi, burada erken süt dişi kayıplarında daimî dişlerin erken süreceğini, bu nedenle daimî dişlerin yeterli kalsifikasyonu (*tekellüs*) olamayacağından, erken çürümeye meyilli olacağını anlatmıştır. Aynı şekilde süt dişlerinin birtakım hastalıkları henüz sürmemiş ve çene kemiği içinde bulunan daimî dişlere zarar verebileceğinden süt dişlerindeki bir hastalığın süratle tedavi edilmesi gerektiğini açık şekilde anlatmıştır. Şazi, diş fırçaları, diş tozları ve diş suları hakkındaki bilgilerden yan başlıklar hâlinde kısaca bahsetmiştir. Şazi, diş boyu kısa, diş etleri güçlü olanlara ve genellikle erkeklere sert diş fırçası önermiştir. Ancak senelerce sert diş fırçası kullananlarda minenin zarar gördüğünü hatırlatmaktadır. Diş etleri çekilmiş ve iltihaplı, diş boyları uzamış kişilerin ise yumuşak diş fırçası kullanması gerektiğini vurgulamıştır. Diş tozları ise asidik “*hamzî*” ve bazik “*kalvî*” yapılı olarak belirtilmiştir. Birey için hangi çeşidin uygun olduğuna da ancak diş hekimi karar verecektir. Uygun olmayan diş tozunun kullanımı ise diş etlerini tahriş edip, diş etlerinin iltihaplanmasına neden olur. Son olarak Şazi, diş sularının kokuşmayı önleyen, hoş tadı ve kokusu olması gerektiğini belirterek makalesini bitirmiştir.²

TARTIŞMA

Şazi, ülkemizde diş hekimliğinin kurumsallaşması için önemli çalışmalarda bulunmuştur.¹⁹ Kendisinin sanatçı yanı, diş hekimliğinin gerektirdiği el yeteneğiyle buluşmuş, tıp hekimi olmasıyla da sahip olduğu tıp bilgileri, diş hekimliğinin ihtiyacı olan itibarı kazanmasını sağlamıştır. Döneminde, hekimlik bilgisi olmayan zanaatkarların bu mesleği icra etmesi oldukça tartışmalı bir durumdur.¹³ Şazi’nin hekimliği ile sanatçı yanının birleşmesi, diş hekimliği sanatının icrası için oldukça uygun bir durumdur. Ancak döneminde, mesleğin hekim olmayanların elinde kalmış olması meslek itibarını zedelemiş olduğundan, kendisinin diş hekimliğiyle olan uğraşısı meslektaşları tarafından pek hoş karşılanmamıştır.^{19,20} Hekimler, dışçılığı esnaflık olarak görmekte ve küçümsemekteydiler.²¹ Oysa diş hekimliği, insan sağlığı ve anatomisi hakkında yoğun bilgi gerektiren bir tıp disiplini. Şazi’nin Besim Ömer’in Nevsal-i Afiyet’indeki Ağzın Hıfz-ı Sıhhati adlı yazısı, ülkemizde modern diş hekimliğinin gelişmeye başladığı dönemde, diş hekimliği literatürünü bilimsel bir zemine oturtmakla birlikte, kullandığı terimler (pityalin, maltoz, glikoz vb.) diş hekimliğinde modernleşme emarelerinin başladığını göstermektedir.² Şazi’nin yazısı, sindirimin nasıl olduğunu ve çeşitlerini anlatmakla başlamaktadır. Sindirimin kimyasını ve fiziksel boyutunu, diş ve ağız içi diğer organların ve tükürükteki enzimin sindirimde oynadığı rolü bilimsel şekilde anlatmaktadır. Sindirimi açıklarken hekimlik bilgisini konuşturan Şazi, sindirimde dişlerin ve ağız içi diğer yapıların (yanaklar, tükürük, vs.) önemine vurgu yapar. Ağız içi yapılardan dişler, özellikle mekanik sindirimde önem arz eden liste başı organlardır. Şazi’nin anlamına göre dişlerde olabilecek herhangi bir düzensizlik ve/veya hastalık, mekanik sindirimin gerçekleşmesine engel olacak, bu durum başta mide olmak üzere diğer organların hastalanmasına sebep olabilecek hayati bir engel olarak karşımıza çıkacaktır.² Dişlerin sadece çürük olmamasının yeterli olmadığını, muntazam dizilime de ihtiyaç duyulduğunu belirtmesi, Şazi’nin ortodontik bilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Mekanik sindirimde diş organının gıdaları nasıl öğüttüğünü anlatabilmek için

verdiği toz ve toprak şeker örneği konunun anlaşılabilirliğini artırmaktadır. Şazi, beslenmenin hayatta kalabilmek için gerektiğini, iyi beslenebilmek için de sağlıklı, muntazam dizilmiş dişlere ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Aksi hâlde beslenememe ve sindirimin bozulması, başta mide olmak üzere diğer tüm organlarda hayati tehlikeye sebep olacaktır.² Ağız ve diş sağlığının korunmasında ise ağız mikrobiyolojisinden bahsetmiştir. Ağızda hastalık yapan ve yapmayan mikropları günümüz bilgisiyyle örtüşecek şekilde anlatmıştır. *Cevf-i femmde* (ağız boşluğu) bulunan bazı *gayr-i müvellid-i maraz* (hastalık yapmayan) mikropların ağız kokusuna, dişlerde yeşil renklenmeye, *müvellid-i maraz* (hastalık yapan) mikropların ise zatürre, verem, tifo gibi üst solunum yolu hastalıklarına neden olacağından bahsetmektedir: Hastalık yapan mikroplar, havayla akciğerlere yerleştiğinden bu mikroplar henüz ağızdayken çabuk yok edilirse, iç organlara ulaşmalarına engel olunur. Böylece bu mikropların sebep olabilecekleri hastalıklardan da kurtulunmuş olunur. Bunun için diş fırçalarının nasıl olması gerektiğini, diş ipini ve ağız gargarası için de bazı terkipler tavsiye etmiştir. Ancak gargara için tavsiyede bulunduğu cıva içerikli bazı solüsyonlar bugün kullanılmamaktadır. Gargara bulunabilecek cıva, ağız mukozasından emileceğinden alerjik reaksiyonlara ve ağız kokusunu gidermek yerine ağızda kötü tat ve kokuya neden olur.²² Şazi de cıva içerikli ağız sularının ağızda kötü bir tada neden olacağından bahsetmiştir. Şazi, cıva içerikli gargara yerine daha çok bitki özlü (kekik) olanı önermiştir. Şazi, süt-daimî diş ayrımını ve sürme şekillerini anlatmıştır. Bunu yazısında daha da anlaşılır hâle getirebilmek için kafa iskeleti resmi koyarak göstermiştir. Bu görsel vasıtasıyla anatomik bilgiler vermiştir.² Şazi, daimî dişlerin sağlığının korunmasının yanında süt dişlerinin önemine değinmiştir. Süt dişlerinin sağlığının korunması, süt dişlerini iterek yerlerine süren daimî dişlerin akıbeti için önem arz etmektedir. Dolayısıyla artık çağımızda süt dişlerinin korunması için bu dişlere koruyucu tedaviler yapılabilmektedir.²³ Bu dişlerin hastalıkları ise ardından gelecek daimî ya da kalıcı dişlerin, henüz ağızda görünmeden zarar görmesine neden olur. Şazi, bunu açık şekilde anlatmaktadır. Şazi, süt dişlerinin erken kayıplarında daimî dişlerin

erken süreceğine fakat henüz kalsifikasyonlarını (te-kellüs) tamamlamamış olduklarından diğer bir deyişle yapılarının olması gerektiği kadar sertleşmemiş olmaları yüzünden çürüğe yatkın olabileceklerini, bu durumun da daimî dişlerin erken hastalıklarına neden olacağını belirtmiştir. Şazi, bu bilgiyle pedodontik bilgilere gönderme yapmaktadır.² Günümüzde ise süt dişlerinin erken kaybı, daimî dişlerin eksik kalsifikasyona değil, malokluzyonuna neden olabileceği kabul edilmektedir.²³ Şazi, ağız ve diş sağlığının korunmasını ve önemini sade bir dille özet hâlinde *ağzın hıfz-ı sıhhati* adlı yazısında belirtmiştir. Bu bilgileri verirken sindirim bilgisinin yanında ağız biyokimyası, mikrobiyolojisi, ortodonti, pedodonti, diş suları, tozları ve fırçası ile de periodontoloji bilgileri vermektedir. Kendisi bir tıp hekimi olsa da ağız ve diş sağlığının ne kadar önemli olduğunu, daimî ya da süt olsun, dişlerin herhangi bir hastalığında ne tür hastalıklara zemin hazırlayacağını açık ve bilimsel bir dille ifade etmiştir. Şazi, oral kavitenin içinde olup bitenlerin basit mekanik bir çığnemededen ibaret olmadığını, tükürükte bulunan enzimlerin sindirimdeki görevini, çığnemedeki eksikliğin ne gibi hastalıklara yol açabileceğini, ağız florasında bulunan hastalık yapıcı mikropların üst solunum yolu hastalıklarıyla olan ilişkisini, süt ve daimî dişlerin sürme şekillerini açıklamıştır. Şazi, tıbbın bir alanı olan diş hekimliğinin, dişçilikten ibaret olmayıp hekimlik gerektiren ve ona hak ettiği itibarı ülkemizde kazandıran bir hekim olduğunu *ağzın hıfz-ı sıhhati* adlı yazısıyla kanıtlamıştır.

SONUÇ

Ülkemizde diş hekimliğinin kurumsallaşması ve modernleşmesi için önemli çalışmalarda bulunmuş olan Şazi, Besim Ömer'in Nevsâl-i Âfiyet adlı eserinde diş hekimliği alanında bilgiler vermiştir. Şazi, *ağzın hıfz-ı sıhhati* adlı yazısını oldukça yalın bir dille yazmıştır. Döneminde dişçiliğin berberlerinden elinden alınıp, gereken itibarın mesleğe kazandırılması ve hekimlik vasfına sahip olan kişilerce icra edilmesine ön ayak olmuş ve bu yazısında ise günümüz diş hekimliği müfredatında da kullanılan bilgiler vermiştir. *Ağzın hıfz-ı sıhhati* adlı yazısı, zamanının dişçilik bilgilerini bilimsel şekilde vererek dişçiliği, diş hekimliği seviyesine taşımıştır. Şazi'nin makalesinin

günümüz diş hekimliği perspektifinden değerlendirilmesi ona olan bir vefa borcudur.

Finansal Kaynak

Bu çalışma sırasında, yapılan araştırma konusu ile ilgili doğrudan bağlantısı bulunan herhangi bir ilaç firmasından, tıbbi alet, gereç ve malzeme sağlayan ve/veya üreten bir firma veya herhangi bir ticari firmadan, çalışmanın değerlendirme sürecinde, çalışma ile ilgili verilecek kararı olumsuz etkileyebilecek maddi ve/veya manevi herhangi bir destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Bu çalışma ile ilgili olarak yazarların ve/veya aile bireylerinin çıkar çatışması potansiyeli olabilecek bilimsel ve tıbbi komite üyeliği veya üyeleri ile ilişkisi, danışmanlık, bilirkişilik, herhangi bir firmada çalışma durumu, hissedarlık ve benzer durumları yoktur.

Yazar Katkıları

Bu çalışma tamamen yazarın kendi eseri olup başka hiçbir yazar katkısı alınmamıştır.

KAYNAKLAR

- Efeoğlu A, Erdemir AD, Öncel Ö. Geçmişten Günümüze Türk Diş Hekimliği. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı; 2000.
- Akalın BÖ. Nevsâl-i Âfiyet. 1. Cilt. İstanbul: Alem Matbaası- Ahmet Hamdi ve Şürekası; 1897.
- Hot İ. Dr. Besim Ömer Paşa'nın anne ve çocuk sağlığı açısından ülkemiz nüfus meselesi hakkındaki görüşleri [Yüksek lisans tezi]. İstanbul: İstanbul Üniversitesi; 1996. [Link]
- Kavak M. Besim Ömer Paşa ve ailesinin hususi evrakları. Atış S, Çekin MD, editörler. Konferans Bildirgesi Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu; 19-21 Mayıs 2017; İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları; 2018. p.405-16.
- Bilgin T. Hilâl-i Ahmer Ebe ve Hemşire Eğitimlerinin Öncüsü Besim Ömer Paşa. Memiş Ş, Yasan FS, editörler. İstanbul: Kızılay Kültür Sanat Yayınları; 2023.
- İzğöer AZ. Besim Ömer Nevsâl-i Âfiyet. 1. Cilt. İstanbul: Sağlık Bilimleri Üniversitesi Tıp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını; 2020.
- İzğöer AZ. Besim Ömer Nevsâl-i Âfiyet. 2. Cilt. İstanbul: Sağlık Bilimleri Üniversitesi Tıp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını; 2020.
- İzğöer, AZ. Besim Ömer Nevsâl-i Âfiyet. 3. Cilt. İstanbul: Sağlık Bilimleri Üniversitesi Tıp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını; 2020.
- İzğöer AZ. Besim Ömer Nevsâl-i Âfiyet. 4. Cilt. İstanbul: Sağlık Bilimleri Üniversitesi Tıp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını; 2020.
- Özdemir MÇ. Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler). 1. Baskı. Ankara: Phoenix Yayınevi; 2008. Baskı sayısı eklenmelidir.
- Efeoğlu A. Şazi Kösemihal [İnternet]. İstanbul Dişhekimleri Odası. [Erişim tarihi: 22 Ekim 2023. Erişim Linki: [Link]]
- Etiker Ş. Dr. Gazimihalzade M. Şazi Bey'in özgeçmişi [Resume of Dr. Gazimihalzade M. Şazi Bey]. Osmanlı Bilimi Araştırmaları. 2008;10(1):201-4. [Link]
- Yıldırım M, Namal A. Türkiye'de bilimsel dişhekimliğinin kurucusu muallim Dr. Halid Şazi Kösemihal (1869-1912) ve ülkemiz dişhekimliğinde 1909-1933 sürecindeki gelişmeler. Arın N, Öncel Ö, Demirhan Erdemir A, editörler. Ülkemizin İlk Dişhekimliği Okulu İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi 100. Yıla Armağan. 1. Baskı. İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri; 2008. p.59-69.
- Namal FA. Ölümünün 65. yılı anısına- dişhekimliği tarihinde dönüm noktasındaki bir ismin biyografisine kısa bakış: Eczacı, Dişçi, Kabile (Ebe) ve Hastabakıcı Kadın Mektepleri'nin ilk müdürü: Prof. Dr. Mustafa Münif Paşa [Prof. Dr. Mustafa Münif Kocaolçun (1855-1937) the first director of the Turkish school of pharmacy, dentistry, midwives and nurses: short review of the biography of this man on the turning point in the history of Turkish dentistry on his memory at the 65th anniversary of his death]. Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku Tarihi Dergisi. 2002;10(4):302-9. [Link]
- Yıldırım N. Berberlerden diş hekimlerine: İstanbul'da dişçiler mektebi kurma çabaları ve Dişçi Mektebinin açılışı. Toplumsal Tarih. 2006;146:38-43. [Link]
- Büyükl İstanbul Tarihi [İnternet]. [Erişim tarihi: 10 Eylül 2023]. Berberlerden diş hekimliğine. 2015. Erişim linki: [Link]
- Efeoğlu A. Diş Hekimliği Fakültesi - Başlangıçtan Günümüze. 1. Baskı. İstanbul: İÜ Nobel Tıp Kitapevleri.
- Dölen E. II. meşrutiyet döneminde darülfünun [İstanbul Darülfünunu (University) in the aftermath of the young turk revolution]. Osmanlı Bilimi Araştırmaları. 2008;10(1):1-46. [Link]
- Türk Diştabipleri Cemiyeti Mecmuası. Sayı: 101-102. İstanbul: Hüsniyatıtabat Basımevi; 1943.
- Baltacıoğlu A, Baltacıoğlu İ. Türkiye'de diş hekimliği eğitim ve öğretimi (1908-1933) [The history of dentistry education in Turkey (1908-1933)]. Osmanlı Bilimi Araştırmaları. 2010;11(1-2):159-202. [Link]
- Aydınluğ YS. 20. yüzyılda Türk askeri diş hekimliği tarihi [Doktora tezi]. Ankara: Ankara Üniversitesi; 2011. Erişim linki: [Link]
- Baran İ, Nalçacı R. Diş hekimliğinde kullanılan materyaller ve alerjik reaksiyonlar [Dental materials and allergic reactions]. Atatürk Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi. 2007;2:26-32. [Link]
- Karabekiroğlu S, Ünlü N. Toplum bazı koruyucu ağız diş sağlığı programlarında erken dönem koruyucu uygulamaların yeri ve önemi [The importance and role of early prevention practices in community-based preventive oral health programs]. EÜ Dişhek Fak Derg. 2017;38(2):89-100. [Crossref]